

УДК 712.2

А. А. Голуб

*аспірант кафедри ландшафтної архітектури
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

Анотація: у статті аналізується зарубіжний і український досвід формування національних природних парків, їх рекреаційний потенціал, функції і заходи при яких сукупний розвиток виключає загрозу руйнування природних екосистем.

Ключові слова: національний природний парк, резервування, сервісна інфраструктура.

Розвиток суспільства неупинно стимулює ситуацію, викликану зіткненням інтересів охорони природи, туризму і сільського господарства. Зважаючи на це, тенденції до резервування природних територій з'явилися в Європі ще в добу Ренесансу, як резиденції для тогочасних монархів, основними функціями яких було полювання, відпочинок монарха і членів його родини.

У США в 70-х роках минулого століття резервування територій здійснювалось відповідно до спеціальної програми з відбору "елементів природного різноманіття", складався список ділянок для придбання спеціальними організаціями природних земель з метою їх збереження, створювалися бази даних, в які закладалися відомості про особливості і число об'єктів, стан, статус, місцезнаходження тощо.

Перші національні парки, що були створені у США (*Yellowstone National Park, Yosemite National Park*), Австралії (*Royal National Park*), Канаді (*Banff National Park*), Новій Зеландії (*Tongariro National Park*), Швеції (*Sarek National Park*) формувались як природоохоронні об'єкти. На цьому етапі формування національні парки не мали чіткого зонування і розвиненої інфраструктури.

З поширенням туристичної діяльності в межах національних природних парків створюються рекреаційні зони, з'являється потреба впровадження необхідної сервісної інфраструктури. Вперше це усвідомили залізничні компанії Європи та Америки, які з другої половини XIX століття почали планове будівництво малих готелів безпосередньо на територіях національних парків, збільшуючи обсяги перевезень пасажирів шляхом заохочення їх до туризму.[2]

В Європі на початку XX століття національні парки створювалися за аналогами американських і скоріше нагадували заповідники, але відрізнялись

від них комерційною діяльністю і проведенням на цих територіях окремих наукових досліджень. Так, наприклад, у Швеції – *Sarek National Park* (1909 рік), *Abisko national park* (1909 рік), *BlåJungfrun national park* (1926 рік), *Dalby Söderskog national park* (1918 рік), в Швейцарії – *Schweizerischer National park* (1914 рік), в Нідерландах – *National Park Veluwezoom* (1930 рік), в Іспанії – *Covadonga National park* (1916 рік). Рівень благоустрою в таких парках був мінімальний.

У Швейцарії в 1914 році, за ініціативи члену тогочасного парламенту Dr. Bühlmann, було прийнято рішення повністю заборонити господарську діяльність на території яка була «індустріалізована» людиною до 1909 року і простежити здатність природи до самовідновлення. Внаслідок чого було створено *Schweizerischer National park*. Варто зазначити, що на цій території до моменту створення національного парку проводилася повальна вирубка лісів, нещадно використовувалися небагаті природні ресурси і так далі. Ніяких природо відновлювальних заходів на території парку не проводилося. З 1 серпня 2000 до території даного парку було приєднано озерне плато Макун (*Macun Seenplatte*). Пропускна здатність парку на даний час до 150 тисяч осіб на рік.

Враховуючи, що відвідування національних природних парків, зокрема у США, поступово зростало рекреаційна функція в них починала переважати природоохоронну діяльність. З цією метою створюються необхідні готелі, сімейні котеджі, кемпінги, об'єкти торгівлі. Так, в 1940 році показники відвідуваності досягли 17 мільйонів чоловік. Це призвело до того, що відбулася істотна деградація цінних ландшафтів. У зв'язку з цим виникла проблема зменшення потоків відвідувачів, та розроблення нових природоохоронних і рекреаційних програм функціонування парків.[3]

Інститутом вирішення цієї проблеми стало розроблення проектної документації щодо архітектурно-планувальної трансформації території національних парків, з обмеженням будівництва комплексів відпочинку, розміщення їх переважно у буферній зоні, скорочення протяжності автодоріг тощо.

Популярність національних природних парків у США підтверджується такими статистичними даними: у 1965 році їх відвідало 120 мільйонів чоловік, у 1970 році – більше ніж 200 мільйонів.

Створення національних природних парків поширилось також і в країнах Європи. Так, тільки в тогочасній Югославії з'явилися *Plitvice Lakes* (1949 рік), сьогодні територія Хорватії, *Biogradska gora* (1952 рік), сьогодні територія Чорногорії, *Sutevsky National park* (1962 рік), сьогодні територія Словенії.

В країнах з високою щільністю населення, в яких майже не залишилось недоторканих територій, починалась організація національних парків на базі

освоєних ландшафтів (понад 30% території). [4] Серед них: *Nikko* (1934 рік) в Японії, *Vanoise* (1963 рік) у Франції, *Lahemaa* (1971 рік) в Естонії, *Gauya* (1973 рік) в Латвії та інші. В цих парках разом з природними зберігаються і охороняються також історичні об'єкти, здійснюються традиційні види господарської діяльності тощо.

У програмі «Природних парків у Федеративній Республіці Німеччина» проголошеній у 1957 році прийнято, що національні природні парки – це в основному ландшафтні рекреаційні утворення. Згодом німецькі спеціалісти визначили формулу національного парку як екологічно цілісного середовища, у якому багатство і первозданність флори та фауни поєднується з багатством рекреаційного потенціалу.[1]

Прикладом практичного відтворення цієї формули є *National Park Bavarian Forest* (1970 року). Розташований національний парк в гірській місцевості зі змішаними лісами на кордоні з Чехією і займає площу 12 тисяч га, в межах якої передбачається виділення трьох функціональних зон. Перша зона (25% всієї території) передбачена для інтенсивних відвідувань туристами і підрозділяється на декілька підзон, таких як: парк історичних об'єктів, ігрову, альпінізму, демонстрації диких тварин у вольєрах. Ця зона має розвинену інфраструктуру, під'їзди до обладнаних місць та автостоянок, привалів і кемпінгів тощо. Тут розташовано головний і другорядні входи і в'їзди в парк. Друга зона (40% всієї території) передбачається тільки для пішохідного туризму, альпінізму і обладнана на кордонах хатинами-притулками, обмеженим числом стоянок і під'їздів. Третя зона – резерват (35% всієї території), де відвідування допускаються тільки за спеціальними перепустками. [5]

Починаючи з 50-60-х років, в національних парках Європи спостерігається забруднення повітря, вод, ґрунтів зовнішніми чинниками. Безсистемний розвиток поселень і промислових підприємств не тільки довкола парків, але й на їх територіях спричинив погіршення загальної ситуації, а надмірне перевантаження парків транспортом і збільшення потоку відвідувачів остаточно загострили конфлікт між потребами охорони природи в національних природних парках і рекреаційними заходами.

Так, наприклад, в Польщі під загрозою опинились національні природні парки *Ojców National Park*, неподалік Кракова, в якому щодня на гектар припадає 250 відвідувачів і *Tatrzhansky National Park*, на кордоні зі Словаччиною, який щорічно відвідують який понад 4 мільйони людей.

Подібна небезпека характерна і для національних природних парків Японії, які в рік приймають понад 90 мільйонів відвідувачів, тобто практично все населення країни відвідує їх щорічно.

Перенасичення території закладами відпочинку і обслуговування призводять до непоправних збитків наданих природному середовищу.

В 1962 році на 7-й Генеральній асамблеї Міжнародного союзу по охороні природи (International Union for Conservation of Nature) було вперше дано визначення таким територіям: «Національний парк є територія, затверджена центральною владою, на якій мають виконуватись три основні умови: повний захист природи; достатня площа; встановлений статус.» Не допускається на території національних парків будівництво житлових і торгівельних об'єктів, спорудження комунікацій, автомобільних і залізних доріг, аеродромів, портів, ліній електропередачі, телефонних ліній, інших споруд, що порушують цілісність території.[6]

На 10-ій Генеральній асамблеї Міжнародного союзу по охороні природи у 1972 році було прийнято вагому поправку до визначення національного парку: «Рекомендувати урядам застосовувати цей термін тільки до територій, задовольняючим даному визначенню: національний парк – це достатньо велика територія (не менше 10км², за виключенням островів), де одна або декілька екосистем не зміненні суттєво діяльністю людини, а також знаходяться види рослин і тварин, геоморфологічні ділянки і біотиби, що мають особливий науковий, просвітницький чи рекреаційний інтерес, або являють собою природний ландшафт великої естетичної цінності.»[7]

Дослідження функціонування трьох англійських національних парків «*The lake Dictrict*», «*The North York Moors*», «*Exmoor*»[1] показало, що постійна інтенсифікація рекреаційних навантажень на ландшафт призводить до його деградації.

Американська служба національних парків (*National Park Service, NPS*) провела дослідження і на їх основі розробила перелік першочергових заходів. До них входять: обмежений або повний доступ індивідуальних автомобілів; розвиток мережі доріг для спеціального паркового транспорту; виключення розваг штучного характеру (атракціони, ресторани, танцювальні майданчики); обмеження комфорту обслуговування; збільшення кількості пішохідних стежок і маршрутів; відмова від будівництва нових доріг; виніс рекреаційних установ за межі території парків або в буферну зону; встановлення ліміту часу перебування; посилення просвітницької роботи з відвідувачами.

В 80-х роках ХХ століття у США враховуючи результати досліджень і визначену систему заходів на територіях національних парків формують спеціальні резервати, локалізують зони інтенсивного рекреаційного використання на периферії, проводять чітке функціональне зонування; національні природні парки включають в єдину заповідно-рекреаційну систему країни.

В Канаді в цей період, намагаючись обмежити навантаження на природні комплекси, скорочують кількість і протяжність доріг на території національних парків, здійснюють заходи щодо відтворення ландшафту.

У Німеччині в 1973 році приймається закон про національні парки, в якому визначаються основні цілі створення національних парків – охорона і наукове дослідження ландшафтів, рослин і тварин, навчання і відпочинок населення в тій мірі, яка не шкодить природі.

Відповідно до статистичних даних на нинішній час в Україні існує та передбачено створити 47 національних природних національних парків. Слід зазначити, що система національних природних парків України почала формуватися з 1980 року (перший етап) - з часу створення першого Карпатського національного природного парку, пізніше Шацького національного природного парку (1983 р.) та національного природного парку Синевир (1989 р.).

У період 1990-х – 2000 років (другий етап) було створено 7 національних природних парків, а саме: Азово-Сиваський, Вижницький, Подільські Товтри, Святі гори, Ужанський, Деснянсько-Старогутський національний природний парк.

Третім етапом становлення національних природних парків України є початок XXI століття; в цей період створено національні природні парки Гуцульщина, Ічнянський, Галицький, Гомільшанські ліси, Мезинський, Великий Луг та інші. Серед законодавчо визначених природних парків функціонують лише 24, в тому числі і Приазовський національний природний парк.

Важливим є аналіз національних природних парків України в географічно-регіональному аспекті. Порівняно з іншими рівнинними регіонами України, зона Полісся відзначається тим, що тут збереглися лісові масиви з природною рослинністю, площа яких сягає кількох сотень тисяч га, а також луки і болота. Тут існують такі національні природні як Шацький і Деснянсько-Старогутський. Збереженість природи лісостепової зони нижча, ніж в лісовій зоні. Представниками національних природних парків цієї зони є Яворівський і Подільські Товтри.

Ландшафти степової зони зазнали суттєвої трансформації під впливом господарської діяльності. Сьогодні природна рослинність степу, включаючи й штучні ліси, займає не більше 6% її площі. Природні ділянки із степовою в минулому рослинністю майже повністю освоєні. Вони збереглися значною мірою завдяки створенню на них таких національних природних парків як Святі Гори, Азово-Сиваський, Приазовський національні природні парки. В

степовій зоні на території 7 адміністративних областей створено 14 природних парків.

Висока різноманітність та збереженість ландшафтів Карпат обумовлюють і значну кількість та розміри природно-заповідних територій у горах. На цій гірській території є 6 національних природних парків, а саме Карпатський, Синевир, Сколівські Бескиди, Ужанський, Вижницький, Гуцульщина.

Закон України «Про природно-заповідний фонд» (1992 року) регламентує, що на території національного парку завдання охорони природи повинні поєднуватись із завданнями організації туризму та рекреації. Однак рекреаційне використання території національних природних парків необхідно узгоджувати з природоохоронними заходами.

Таким чином, створення національних природних парків забезпечує екологічну стабільність та сталий розвиток території, в тому числі сприяє:

- збереженню репрезентативних екосистем планети;
- підтримці біорізноманіття на певному рівні;
- охороні генетичних ресурсів тварин і рослин;
- проведенню наукових досліджень та моніторингу за станом природного середовища;
- організації туризму й відпочинку населення.

Національні природні парки є універсальними об'єктами природно-заповідного фонду країни і основою формування національної екологічної мережі. Тенденція збільшення таких парків, що заплановано в Законі України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 - 2015 роки" (2000 рік), може ефективно забезпечити збереження ландшафтного та біологічного різноманіття України.

Головними напрямками здійснення різних функцій (природоохоронної, рекреаційної, дослідницької та інших), що характерні для національних природних парків, повинні бути не тільки заборонні заходи, але й раціональні співвідношення цих функцій, при яких сукупний розвиток виключає загрозу руйнування природних екосистем.

Література

1. Мелік-Пашаєва А. І. Методика проєктирования государственных природных национальных парков (рекомендации) / Мелік-Пашаєва А. І. – Москва: Гипрогор, 1987. -157с.
2. Карасьова О. М. Архітектурно-планувальна організація малих готелів в умовах природних комплексів: дисертація к. арх.: 18.00.02 / Карасьова Ольга Михайлівна; КНУБіА.- К., 2009. – 120 с.
3. Сичова А. В. Ландшафтная архітектура: учебное пособие для вузов / Сичова А. В. - Мінськ: Онікс, 2007.-87с.
4. Горохов В. А. Парки мира. / Горохов В. А., Лунц Л. Б. - Москва.: Стройиздат, 1985.-328с.
5. Ключин В. А. Архитектурно-планировочная организация национальных парков / Ключин В. А., Михайлова І. Ф.-Москва.: ЦНТИ по гражданскому строительству и архитектуре, 1976.- 57с.
6. NotesetStudiesDokumentes. 1965, №3224
7. Recommendations of the second World conference on National Parks, such Bulletin. 1972, vol. 3, № 11.
8. Градостроительные основы развития курортно-рекреационных районов СССР / [Городской В. Я., Панченко Т. Ф., Мазуркевич А. А. і інші]-Москва.: Стройиздат, 1990.-196с.

Аннотація

В статті аналізується зарубіжний і український досвід формування національних природних парків, їх рекреаційний потенціал, функції і заходи при яких сукупне розвиток виключає загрозу руйнування природних екосистем.

Ключевые слова: національний природний парк, резервування, сервісна інфраструктура.

Annotation

This article analyzes the foreign and ukrainian experience of forming national natural parks, their recreational potential, functions and activities for which the total developmente liminates the threat of destruction of natural ecosystems.

Keywords: national park, reservation, service infrastruc.